

卐 प्रार्थना 卐

अंतर मम विकसित करो
अन्तरतर हे
निर्मल करो उज्वल करो,
सुन्दर करो हे।

जागृत करो, उद्यत करो,
निर्भय करो हे।
मंगल करो, निरलस निःसंशय करो हे।
अंतर मम विकसित करो
अन्तरतर हे।

जुक्त करो हे सबार संगे ,
मुक्त करो हे बन्ध,
संचार करो सकल कर्म
शान्त तोमार छन्द।
चरणपद्मे मम चित निःस्पंदित करो हे,
नन्दित करो, नान्दित करो,
नन्दित करो हे।
अंतर मम विकसित करो
अन्तरतर हे।

रविन्द्रनाथ टागोर

मी लहानपणी किंग जॉर्जच्या मराठी प्राथमिक शाळेत कुतुहल म्हणून, माझ्या मोठ्या बहिणीच्या वर्गात बसायला १-३ शनिवारी गेलो होतो. बाकी मुले अभ्यास करत असताना मी काय केले ते आठवत नाही पण त्या वर्गात म्हटली जाणारी प्रार्थना काहीतरी वेगळीच वाटली आणि माझ्या डोक्यात बसली;

कारण ते श्लोक नव्हते तर एक गाणंच होतं. त्या गाण्याचे शब्द मराठी नव्हते पण परिचित होते, नंतर कळलं की ते बंगाली गीत आहे आणि ते म्हणण्याची पध्दतही काही वेगळीच असते. अनेक वर्षांनंतर अचानक ती प्रार्थना मला रविन्द्रसंगीताच्या पुस्तकात भेटली आणि मी क्षणार्धात ती चाल गुणगुणायला लागलो. तीच आजची कविता.

माणसाने देव निर्माण केला (हे नुकतेच माझ्या मुलांनी मला शिकविलेले ब्रह्मज्ञान - बाबा, we created god to justify stuff we can't explain, god did not create us!!) तेव्हापासून देवापाशी कराव्याच्या मागण्यांची यादी संपतच नाही. "मला पुत्र-पौत्र दे, धनधान्य, संपत्ती दे, अगदी मनासारखी पत्नी दे" या मागण्या कधी संपतच नाहीत. नंतर या जगण्याचा कंटाळा आला की "यातून मला मुक्ति दे, सोडव या पाशातून" अशी भुणभुण चालू होते.

रविन्द्रनाथांसारख्या द्रष्ट्या कवीची मागणी फारच वेळी आहे. माझे मन निर्मळ कर हे सांगणं विशेष नाही पण मला निर्भय कर आणि सतत कार्यमग्न, कर्तव्यतत्पर राहण्यासाठी उद्युक्त कर हे विशेष आहे. आपल्या भारतातील साधुपुरुषांनी कधीही कर्मसंन्यास मागितलेला नाही, नेहमीच कर्मयोग मागितला आहे याचेच हे एक उदाहरण.

माझे संकुचितपणाचे बंध तोडून टाक आणि सर्वांच्या सोबत मला जोडून दे (नुक्त), सर्वांबरोबर माझे संबंध जुळायला मदत कर. त्यावेळच्या सामाजिक परिस्थितीत याची रविन्द्रनाथांना गरज वाटली असावी.

मला आवडलेली आणखी एक गोष्ट म्हणजे, माझ्या सर्व कार्यात तुझा भाव - शान्त रस - निर्माण होऊ दे, असं कवी म्हणतो. देवाच्या सगळ्या रूपात फक्त शांत रसच रविन्द्रनाथांना हवासा वाटतो हे देखिल गंमतीचं आहे. शान्त रस हाच देवाचा स्वाभाविक रस असंही ते मानतात. त्यावेळी स्वातंत्र्याची चळवळ जोरात चालू होती, विध्वंस, उठाव हे सर्वमान्य मार्ग होते. स्वतः रविन्द्रनाथांनी सरकारच्या अत्याचारांना विरोध केला होता. पण त्यांनी देवापाशी रौद्ररूप मागितलं नाही तर शान्त रसच मागितला.

निःस्पंदित ह्या शब्दाच्या मी प्रेमात पडलो आहे. हालचाल नसलेली, स्पंदनेसुद्धा न जाणवणारी अशी अवस्था असा ह्याचा शब्दकोशातील अर्थ.

इकडेतिकडे Brownian motion ने randomly फिरणारा भुंगा जेव्हा कमळच्या तंतूवर बसून त्यातील मध चोखू लागतो त्या क्षणीची त्या भुंग्याची अवस्था म्हणजे निःस्पंदित अवस्था असं रविन्द्रनाथ सांगतात आणि त्या शान्ततेचा आणि स्तब्ध अवस्थेचा एक वेगळाच साक्षात्कार आपल्याला होतो. Very conscious of the surrounding, alert internally but still engrossed in an enjoyable activity ह्याचं अधिक चपखल उदाहरण मला सापडलेलं नाहीये.

तसं पाहिल्यास ही कविता बाळबोध आहे. देव न मानणारी मंडळी ही कविताही मानणार नाहीत.

प्रार्थना करावी का? नियमितपणे करावी का? देवाची प्रार्थना करावी का? ह्या वैयक्तिक बाबी आहेत. आपल्या संस्कारांमध्ये प्रार्थनेला मोठं स्थान लहानपणी असतं पण काळानुसार आपली

मतं बदलतातच. मग परत मुले मोठी होऊ लागली की तीच मतं परत तपासून बघाविशी वाटतात.

आम्ही डॉ. सौ. लता काटदरे (अनेकांच्या लताआजी) यांच्या आनन्दमेवा शिबीरात मुलांसोबत शिकलेली खालील प्रार्थना अगदी जाति-धर्म, ईश्वर-निरीश्वरवाद यांच्या पलिकडे जाते कारण ही प्रार्थना आहे आपल्याच मनाची.

आपुले हे मन, आपुली देवता,
दीप हो तेवता अंधारात ।
आपुले हे मन आनन्दाचा कंद,
मनात गोविंद वास करी ।
मनातच विष, मनात अमृत,
ज्याचे शुध्द चित्त तोचि सुखी ।
पवित्र्याची गंगा मनातची वाहे
मोक्ष ही तो आहे मनातची ।
मनाचीच पूजा, मन ही साधना
मन आराधना ईश्वराची ।

ही मंगेश पाडगांवकर ह्यांची कविता आमच्या routine चा भाग झाली आहे. आमचा सगळ्यांचा working day गेली कित्येक वर्षे या प्रार्थनेने चालू होतो.

मुलांच्यावर आपली मते आणि श्रध्दा (अंधश्रध्दांसकट) लादली जावू नयेत असा आम्ही नेहमीच प्रयत्न करतो. ह्या कवितेने, रोजच्या प्रार्थनेने आमचा मार्ग सुकर केला. वर सांगितलेले ब्रह्मज्ञान - (बाबा, we created god, god did not create us!!) आम्ही ऐकले तेव्हा काही क्षण मी आणि ज्योत्स्ना अवाक् झालो.

सहज गप्पा मारतांना, मुलांच्या तोंडून हे शब्द बाहेर पडले
तेव्हा त्यांचा भाव अगदी निरलस होता आणि आपल्या
शब्दांविषयी दोघांनाही काडीमात्र संशय नव्हता.

ज्ञानेश्वरीत एक ओवी आहे, बाप मुलाला भरवत असतो आणि
क्षणात तेच मूल बापाच्या तोंडी घास घालू लागते.

हे इतक्या सहजपणे आपल्या बाबतीत घडले हे जाणवल्यावर
मात्र आम्ही काही काळ स्तब्ध बसलो. त्यानंतर मात्र आमच्या
आनन्दाश्रूंना वाट करून देण्यावाचून आमच्या हातात दुसरं होतंच
तरी काय?

मन्दार